

A versem így kezdődött:

*A partlépcsőn fekszik a teste,
Hálóval fogták ki az este...
Nagy volt a népek riadalma,
Ki számított ekkora halra?...
Ütemére a zeneszónak,
A hullával táncolt a csónak
S a fényben úszó Dunaparton
Zsibongott a Bristol és Carlton.*

Nemcsak a „Bristol” és a „Carlton” szálló jókedvű bankár- és fezőr-vendégeinek nyugodalmát zavarta meg ez a vers, amely arra figyelmeztette őket, hogy a jó étvágyal elfogyasztott halak esetleg az öngyilkos emberek húásával táplálkoztak, hanem alaposan felbőszítette a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karának reakciós szellemű dékánját is. Néhány nappal később behívtattak, mint jogszigorlót, az Egyetem téri dékáni hivatalba, ahol közölték velem, hogy „eltanácsoltak” a fakultásról, az egyetemről, és hogy ne próbálkozhassam más egyetemen sem, az indexemet ott tartják. (Csak a felszabadulás után küldte el nekem a dékáni hivatalban véletlenül előkerült leckekönyvet *Világhy* Miklós dékán, akinek más véleménye volt, mint elődjének, a fasiszta *Sipeki Balázs* Károlynak.)

Farkas Lászlónak köszönhetem, hogy nem lettem, ahogy terveztem, félig ügyvéd és félig újságíró, hanem félig újságíróként és félig íróként igyekeztem révbe.

1931 nyáreleje lehetett, amikor Radnóti Miklós telefonált a *Magyar Hírlap* szerkesztőségébe, hogy azonnal találkozni akar velem a pesti Margit-hídfő villanyórájánál.

Taxin rohantam oda. Radnóti Miklós már ott volt. Ő a Pozsonyi útról jött.

Szinte hadarva mondta:

— Farkas Lacit ki kell szöktetni Bécsbe! Erre már megtörténtek az előkészületek! De abban a rongyos ruhában, amit visel, nem indulhat neki az útnak! Még a határ előtt elfognák. Azonnal adj egy rendes öltönyt, de ne a magadéból, mert az kicsi lenne. Ő nagyobb termetű, mint te. Apád egyik öltönyét kell neki odaadni. Légy szíves legkésőbb holnap délelőtt elintézni.

Szüleim külföldön tartózkodtak. De Mari Mária (a házvezetőnő, aki engem is segített felnevelni, és most Cegléd mellett, történelmi kicsi családi házában fáradt öregként olvassa majd ezeket a sorokat) megértette, hogy nem lehet ellenkezni, és nem lehet habozni. Pár perc alatt meggyőztem, hogy nekünk marad elég ruhánk, Farkas László esetében azonban talán életmentésről van szó.

Sajnos, csak a szöktetés sikerült, az életmentés nem. A költő kijutott ugyan Ausztriába, és nem került újból Hetényi, a hírhedt főkapitány-helyettes karmái közé, de nem lehetett már megmenteni a tüdőbaj pusztításától.

Meghalt Bécsben, a Wiedener Spitalban. Nem láthatta még egyszer édesanyját, akit úgy várt Szatmárról. Ahogy Radnóti Miklós versében olvassuk: csak „minden proletárok anyja” fogta hideg fejét, és „fújásnyi por” maradt belőle a krematórium urnájában.

De Farkas László neve megmarad, ha másutt nem, legalább néhány sorban vagy néhány jegyzetben az eljövendő Radnóti-életrajzok lapjain.

BRASSAI VIKTOR

(1913–1944)

Székelyföldön, Ditrón született. Apját nem ismerte. Elesett az első világháborúban. Brassai Viktor a második világháborúban esett el. Sok családot érte a csapás. A fiúk követték apjuk „példáját”. A második világháborúban, a fasiszmus kivirágzásának idején, az emberi humánus értékölcsapásra, a lányok is hosszú rajokban követték apjuk „példáját”. A természetellenes pusztulásnál közömbös, hogy a megsemmisülés a harctéren vagy a családi otthon melegén érte a mindkét nembeli áldozatot. A barbárok gondoskodtak arról, hogy a családi otthon melegéből is kiemeljék és megfelelő kínzásban részesítsék a halálba indulókat. Talán döntő kérdésnek vehetnénk, hogy kik védekeztek ellene, és kik nem. Brassai Viktor a véde-

kezők közé tartozott. Özvegy édesanyja, magától mindent megvonva, egyetlen fiát értelmiséginek szeretné látni, nem oly nyomorúságos elmaradottnak, mint ő. Salamon Ernő édesanyja is ezen a nézeten volt a fiát illetően. Fondorlattal, csűréssel-csavarással, a tőkés társadalom paragrafusa rései közti bújkálásokkal, értelmiségi munkával még lehet valamire vinni. Hozzá, mindkét gyerek zsidó származása nem minden értelmiségi pályára tette őket alkalmassá. A két gyermek édesanyja egymástól függetlenül határozta magát azonos gyermekmentő lépésre, és érettségi után mindkettőt a kolozsvári egyetem jogi fakultására iratták be. A szülők számításába hiba csúszott. Az 1930-as évek eleje a tőkés társadalom válságéveinek megrendítő sorozatából állott. Nem került el a romániai gazdaságot sem. A munkásság égő, tiltakozó folyamává változott. Tudatosodott, harci állapotba helyezte magát a túrheteretlen gyarmati viszonyok, büntetések, lecsökkentett bérek, nyomorúságos lakások ellen. A felhevített légkörben nőnek, izmosodnak, ítélkeznek a közös menzaebédekem, a diákélet útvesztőiben a Brassai Viktorok, Salamon Ernők. Barátságuk a viták edző tüzében forrósodik. Röpcédulák az egyetemen, titkos plakátragasztások, munkásokkal közös felvonulások jelzik barátságuk útját. A fiatal értelmiségiek fejlődésére nagy hatást gyakorolt a kolozsvári „Korunk”, akkor már szilárd, a proletárforradalom új előkészítésében való irodalmi működése.

A férfivá érés e forradalmi korszakában az anyák álma a fordítottjára fordult. Brassai Viktor ugyan elvégezte az egyetemet, de a jelek nem szakmai-jogi vitákra, hanem szépírói munkásságra, eleven társadalom-filozófiai kérdések felvetésére mutatnak. Mindkét ifjú versben birkózik az adott feladatokkal. Brassai számtalan önvizsgálódásainak egyike, hogy mit ér az ember saját adottságai között papirosaival. A kor kérdései másfajtajúak, élesebbek, visszavonhatatlanul tisztábbak jellegűek:

*Itt állunk. Jó pár könyv mögöttünk,
portékánk: számok, szók, receptek.
Mindegy. Kiknek eladni jöttünk,
kenyeret is alig vehetnek.*

*Amire vágyunk, szinte semmi
s az is mind messzebb szállva int már.*

*Itt nem fogunk mi megpihenni,
soha, betelt kis álmainknál.*

*S a Kor kegyetlen kérdezőjel,
mely egyre választ, véglegest kér:
Az úrral, vagy az éhezővel,
melyikkel vagyunk hát mi testvér?*

Brassai Viktor néhány, töprengő (Kiválasztott nép) kérdését költeményei során igyekeznek helyére tenni. Fájdalmas számára, mert észrevétele szerint a kérdés nem áll önmagában, hanem más felvethető kérdésekkel rokon. „Az úton régi árnyék” c. verséből idézünk:

*– Hogy gyermekségem tétova – sok útját újra
nézem, – szomorúan kérdem: hát hova
– tartoztam én egészen? – Falusi kis zsidógyerek,
– parasztnak úri voltam – s az úr-kölyök
elkergetett, – mert rongyosan loholtam.*

*– S elmúlt ez is. Új útsoron – járok halkulva
mostan, – úgy, mint mikor gyerekkorom
– ösvényeit tapostam; – kopott hitem-
mel egyedül – a szívem egyre vár még
– s utamra feketén vetül – a magány,
régie árnyék.*

Az illegális idők költőjének illetanokkal is kellett küzdenie. Az osztályharc soraiban menetelő költő ilyenfajta magányosság vallomása tiltakozó levélírással ösztökélte egyes olvasóit. Kétségtelen, nehéz és zord idők voltak, talpig a lélek vasában. Brassai azonban nem tudta, nem is akarta érzelmait szűk tarisznyákba fogni. Úgy vélte, hogy az osztályharc ezáltal semmi csorbát nem szenved. Valószínűleg itt kell keresnünk „Korszerűtlen ének” című versének is a titkát.

*– Tudom: ma zengőn szerelemtől szólni,
– bűn s talán véték is ma. Az érzelgés
most haszontalan holmi, – mikor az ember
elméjé s izma – meg kell, hogy feszüljön
harcban egy jobb holnapért.
– De mégsem tűr meg bilincset az ösztön
– s muszáj tenéked arról beszélni, – hogy
a szemeid kék fényben fűrésztől – rez-
zentlik lelkem s álmatlan éjek – sötét-
jébe gyakran belecillan a hajad.*

Brassai Viktor hevesen védekezik a sok formájú szektás elhajlások ellen is. A maga területén biztosan eligazodó egyéniség, és így nem is von mindent egy kalap alá. Van, amiben nem kell biztatni tiltakozásra. Ha moralizál, az valódi és „Intelem” című versében éppen hogy osztályérvékű:

- *Költő, ügyelj: a szép szavak – ma nem valók ide – mert rajtuk ringva lépsz a vak,*
– csalóka semmibe – A lány szó, csípős fagyban is – langyos tavaszt idéz – nyomán a sóz könny is hamis, – lecsorgó égi méz.
- *A szoba nedves négy fala – szép kárpit lesz nyomán – finom zene a légy dala – s a nyűt ágy-ottomán. – Illattá lesz a hagymabúz – mely fojtón széttolul – s ami nyugtot se hagyva úz: – az éhség elcsitul.*

A kor „hasznossági” parancsa Brassait a költészettől másfelé terelte. Egy ifjú ember, akit 31 éves korában letaglóznak, nem várhatja be költői fejlődésének teljét. Nem babona, hogy tudtak korai pusztulásukról. Radnóti Miklós „Járkálj csak, halálraitélt” versdarabjai 1935-ben jelelték meg. Salamon Ernő, Brassai Viktor és sok más halálra szánt, mind leadta jelzéseit. A vers gúny jegyében Salamon Ernő pl. hahotával: „Még a halál se fog meg, akarom, s nem halok meg!”

Az elszántság, a kipusztíthatatlanság az eszméből fakadt, amit képviseltek. Nem őket, hanem a bennük megtestesült eszmét nem lehet megsemmisíteni. Az erőszakos halál jelöltjei nem alkuszhatnak, mert az egyén pusztulása helyén máris ott ül a kipusztíthatatlan közösség, amellyel ők egyek.

Brassai úgy vélte, hogy az ő vers kiteljesedése (rövid életéhez viszonyítva?) nem elég gyors, nem elég „hasznót” hajtó. Adott tulajdonságaiban válogatva, a költői meggyőzés formáit költői alkatából belevetve, eljutott a költészet nagyjainak meggyőző tolmácsolásához.

Az előadóművésszé érett Brassai szolgálata valóban hasznót hajtó volt. Forradalmi időkben – mint amazok – kevés a tágra nyílt lehetőség. Gyors elhatározás, gyors és határozott mozdulatok, meggyőző ráhatás az odafújt szó megmaradásának titka. Az odafújt szó, a megrendülés felszítása a nyomorúságban gyakran változó érzelmek ellensúlya. Innen kell néznünk a szavalókórusok gyakori működését és széles hatását.

Brassai Viktor jó néhányszor meggyőzhette magát művésze fegyvereinek hatékonyságáról, édes örömök és nagy bánatok szerzésének kézenfogható jeleiről.

Fegyvertárában hozzávetőleg 500 vers és próza szerepelt. Válogatott munkák, a világ- és magyar irodalom remekeiből.

A messze – általa fellobbantott – költői fényekből, szívéhez József Attila állott legközelebb. Mintegy hatvan versét vette fel műsorára, és a Curriculum vitae.

Brassai számára (ha volt valaha kétsége) József Attila költészete világított egyfolytában. József Attila jó inspirátor, Brassai Viktor pedig engedelmes tanítványnak bizonyult.

Egy József Attila-i társadalomellenes izzás dühe jó eligazító intésnek mutatkozott Brassai számára, éppen heves, olykor visszafojtott, de árnyalásaiban is mindig erős hevületű, élőszyban öntésre, vibrálásra.

Brassaival megteremtődött a magyar (de különösen forradalmi) vers- és szövegkiáltók egyik különleges példánya.

Aki ismerte, hallotta, tanú rá. Ide idézem a nagy ügy költőközvetítőit, Brassai segítőit és egyben nemes versenytársait, Ascher Oszkárt, Gobbi Hildát, Gábor Miklóst; Horváth Ferencet, Ilosvay Katalint, Major Tamást és a töméntelen, áhítatba eső, folyton izgatott hallgatóságot.

Hont Ferenc által 1941–42-ben, a fasiszta- és németellenes jegyben életre hívott Vigadói Esteken a fent említettek és Brassai Viktor ébresztői emlékezetesek maradtak.

Brassai Viktor szocialista hűsége mellett, de egészen biztos, hogy éppen azért, József Attilát, Salamon Ernőt, utána pedig nagy alkotók egész sorát, belőlük alkotásaik haladó legjavát szolgáltatta meg.

Villon, Heine, Edgar Poe, Vörösmarty, Berzsenyi, Arany János, Kiss József, Ady, Karinthy, Gábor Andor, Kosztolányi, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád és nem utolsósorban Babits Mihály ékeit és gazdag kincsestárát vitte legális és illegális hallgatói elé.

Mint minden alkotásnál, e sajtóságos „mondó” műfajnál is, a hogyan kérdése

segítheti a hallgatóság varázs alá vonását. Brassai Viktor hangosztó, analitikus- vers- és mondanivaló építkezése mögé tekintő pillantását hadd mutassuk be egyik hűséges munkatársa és segítője, felesége, a közönség soraiból figyelő jegyzetei nyomán.

„Brassai kívülről, egy sor kiegészítő írás, vagy könyv nélkül készült el Babits: Jónás könyvéből. A hallgatóság egy része a technikai készségen csodálkozott. A beszéd tiszta, szép, érthető dialektikáján. A rendkívüli teljesítőképességen... A szaváló hangja átment az önmagával sorsa ellen küszködő, békére-nyugalomra vágyó meneküléstől, a goromba ökölrel rácsapó veszedelem ellen védekező jajgatáson és nyögésen, az ellenséges tenger viharzásán keresztül a lecsendesedett tenger szivárványos megbékéléséig. A lecsendesedett, megbékülő hang elejtette témáját, mint aki elnémult, vagy meghalt. És mint a színpadon, új díszletek, új felvonás kezdetén: derű, világosságban bizakodó új hangon csendül fel a nagy Cethal megjelenése, vidám, gyermekes humora villan fel a második résznek. Két szólámra tevődik át az első részi lírai párbeszéd. A két szólám egyike a természet hol lágy, hol kegyetlen veszélyes játéka az emberrel. A másik hang Jónás kesergése a cethal gyomrából. De maga a kétszólámúság megenyhíti, megváltoztatja a főszereplő drámáját. Az előadó most kívül helyezi magát a cselekvésen. Ezáltal tárgyilagosságot teremt, harmadik személlé névi ki magát a vitatkozó harcában. Ezzel a technikai fogással megkönnyíti a hallgatóság fájdalmát. Leveszi róluk az eddigi terhet, amikor is némán viselték a szenvedő fél keresztjét, az előadón keresztül azonosítva magukat a hőssel.

Brassai eleinte maga volt Jónás és rajta keresztül, általa a közönség eggyé lett Jónással. Most, mint egy varázló, feloldott bennünket magán keresztül az azonosítás alól.

A kettéválasztással fölébe kerekedett Jónás szenvedéseinek, néző lett, hallgató, ítélő bíró. És vele együtt a hallgatóság.

A harmadik részben megjelenik a harmadik főszereplő, maga az Úr: — Kelj fel és menj, mert én vagyok az Isten! —

S itt az előadó Brassai két hangsúllyal én vagyok, és — az Isten — nehézszavalsági probléma előtt áll. Akár az egyik főnevet, akár a másikat hangsúlyozza: erősebben, elárulja Jónást. Brassai úgy oldja meg a problémát, hogy a kettőt szinte teljesen egy hangerősségre fogja, csak az Isten szónak ad egy milliamperes többletet. Ily módon már előre bevezeti, hogy a hős küzdélme, tiltakozása, küldetése ellen már idejétmúlt, feladott küzdelem. Itt érezteti, hogy gyáva, egyéni kis bujkálást, kényelmét kell adnia. A következő sorok: »Menj a nagy Ninivéig meg se állj, s miként elődbe irtam, prédikálj!« A hang templomos, ünnepes. A rendelés beteljesedést, Jónás végrehajtója a küldetésnek, parancsnak. Ettől kezdve Jónás az eszköz. Az Úr kiküldöttje Ninive bűnös embereinek elpusztítására, aki hirdetni fogja: »...Nagy Ninive, térj meg, — vagy kénkövekkel ég föl ez a város — s föld alá süllyed negyven napra mához!«

A hang — de nem a fejezet — változik. Színészek és mimesek terére érünk. Kik: a homokon illegye kigyóznak szemérem nélkül a nép előtt csokolóznak. A hang szemérmetlen, illetlen, felelőtlen... Mennyire összerendezünk: »...olyat bódult bozontos szája hallatára, hogy azt hisszük a színre bika lép.«

És itt történik szemünk láttára, fülünk hallatára Jónásnak egyenes átváltozása, azonosulása az Úrral: »...Rettegj Ninive s tarts bűnbánva böjtöt!... Így ért az asszonyoktól közrevéve.«

A színre — amit Brassai a maga számára kiválasztott — hallatlan energiával, alább nem hagyott zengzettel, virtuóz irányító készséggel s külsején sohasem látható izgalommal lépett. A lefojtott, célirányos belső tűzben, tántoríthatatlanságában minden előadott művet egyéni lírájával öntözte úgy, hogy alkotóinak remeke meg ne változzon. Az alkotásokhoz való hűséges ragaszkodás s a Brassaiából fakadó irányos hevület helyes keveréke tette a döböntő hatást. Az adott társadalom tetemrehívását.

A hivatását folyamatosan teljesítő Brassai számára sem az idő, sem a hely nem jelentett tévovázásra alkalmat. Mikor a hosszú úton kivégzési helyére, a keleti frontra szállították, a szemben megálló katonavonatok honvédei — ismeretlen emberek, ismeretlen úticéljai közben — láthatták és hallhatták Brassait, marhavagonja ajtajába kiállni, s mint az „Úr” forradalmi küldöttjét bódülni: „Rettegj Ninive s tarts bűnbánva böjtöt.” Aki hallotta — vagy megértette, vagy nem. Vagy megtartotta magának, vagy továbbadta. Brassai a megszállottak függetlenségével, saját keretlegényeinek is „predikált”, am azok elragadtatva hallgatták. Elhallgattatni csak: 1944 júliusában lehetett, tarkólövésvel.

BECSKY ANDOR